

MODERNITETENS FAMILIE

af Ole Thyssen

Overskriften rummer to begreber, som har to modbegreber. Og da det ene begreb er et tidsbegreb, er der endda tre, eftersom det moderne har to modbegreber, det førmoderne og det postmoderne. Over for tidsaksen har vi en rumakse, hvor familiens måde at være sammen på modstilles andre måder, fremfor alt arbejdet. Vi starter med tiden.

Den førmoderne familie

Den primitive familie. I primitive samfund er familien en "total institution", der omfatter alt hvad vi siden har adskilt som økonomi, politik, jura, pædagogik, religion og intimitet. Samfundet kalder sig selv en familie eller et system af familier, hvor "samfundet" først langsomt får sin egen stabilitet *over for* familierne. Claude Lévi-Strauss har beskrevet de ekstremt komplicerede familiebånd i disse primitive samfund, og hvordan de havde ord for familiebånd, vi siden har mistet sansen for. I en total familie er der intet skarpt skel mellem privat og offentlig. Alle forhold mellem mennesker er bestemt som slægtskabsforhold, og partnervalg er for politisk og økonomisk interessante til at overlades til et privat skøn - hvor selve ordet "privat skøn", og hermed privat interesse, måske slet ikke findes.

At familien er total er blot et ord for, at den opfylder mange funktioner. Ægteskab var ikke blot et intimt forhold, men også et arbejdsfællesskab, og det kunne også indebære sammenlægning af jord (datidens strategiske ressource) og indgåelse af alliancer (datidens forsikring). J.F. Beniger har beskrevet, hvordan døtre, helst smukke, helt op i 1700 og 1800-tallet kunne være et vigtigt aktiv for en handelsmand, som kunne bruge dem til at knytte dygtige svigersønner til firmaet, hvor de kunne formodes at være loyale. For på den tid tog det tre måneder at sende en besked fra Amsterdam til Boston., og tre måneder for at besvare den, så mulighederne for svindel eller spekulation imod firmaet var let at gennemføre og svær at opdage. I en familie kan man forudsætte loyalitet.

At familien er total er igen et ord for, at man blev inkluderet i samfundet ved

at være medlem af en familie. Uden familie var man omstrejfer. Det gjaldt helt op til middelalderen, hvor adelen var organiseret som familier (klaner) og hvor både landbrug og lav var baseret på familier. Men datidens familier havde ikke meget andet end navnet til fælles med den moderne familie. Kravene til intimitet og følelser var fraværende. Dengang, men ikke nu, kunne man tale om "de store familier" i samfundet. Undtagen i u-lande, hvor familier stadig er vigtige.

Den antikke familie. I antikken var samfundet ikke en familie eller en sammenslutning af familier, men havde udviklet sine egne institutioner, så der var opstået et skel mellem *vita publica* og *vita domestica*. Det offentlige liv var mandens domæne, hjemmelivet var kvindens, samtidig med at der var en statusforskel mellem de to liv: hjemmelivet var *privatio*, altså en berøvelse eller en mangel, set fra mandens synspunkt. I Rom og Grækenland var mændene aktive uden for familien, som stadig ikke var en emotionel familie i moderne forstand.

Landbrugets familie. Helt op til industriens gennembrud i 1700- og 1800-tallet var familien overvejende landbrugets familie, som var en storfamilie med flere generationer og tyende. I landsbyen var arbejde, uddannelse og bolig ikke strengt adskilt, og med en svagt udviklet pengeøkonomi og vidtgående lokal selvforsyning havde familien mange funktioner.

Den moderne familie udvikles ikke på landet, men i byerne, hvor merkantilismen i 1600- og 1700-tallet udvikles en særlig sprogbrug omkring individet og dets private interesse. Det betød, at motiver, som i middelalderen var lagt for had, begyndte at blive legitime - renter, profit, etc. I 1500-tallet havde Macchiavelli beskrevet *politikken* som et system med sine egne motiver. Nu blev også økonomien beskrevet som et lukket system. Den private interesse endnu ikke defineret familiært som en "tilbøjelighed for hinanden". Men i takt med at økonomi og politik befrier sig fra familieband bliver intimiteten hjemløs og forstærkes hermed. Luhmann har beskrevet, hvordan der i 1700-tallet opstår en særlig semantik for det intime, altså en interesse for det indre - for motiver og følelser. Hos Hegel kan vi i begyndelsen af 1800-tallet læse, at før spurgte man kun om en mand var brav og gjorde som han skulle; nu spørger man også hvordan han føler. Altså sentimentalisering som over-

gangsled til den moderne familie.

Industriens familie: kernefamilien. I 1700- og 1800-tallet opløstes stændersamfundet, som havde bundet personers identitet til herkomst, altså til fortid og til en total identitet. Nu frisættes individet og må finde sin identitet i en karriere, som dels afhænger af personlige valg, dels af omstændigheder. Individet fødes som et spørgsmålstejn. Og ikke blot arbejdet, men også familien bliver efterhånden selvvalgt. Mens arbejdet bliver mere rationelt og afkobler sig fra sin integration med familien, skabes familien som et modbillede, hvor simple og ubegrundede følelser hersker. Jo flere valgmuligheder, jo mere usikkerhed og jo stærkere behov for et trygt sted, hvor følelserne vælger for én. Hjertet bliver det centrale organ i familien, mens hjernen bliver det centrale organ for økonomi, videnskab og politik. Der opstår et parløb mellem fornuft og følelser, som lokaliseres i hver deres region: det professionelle arbejde, styret af saglige hensyn, og familien, hvor vi alle er amatører - mennesker som elsker. Og følelserne forstærkes til at være *passioner*, som har deres egen ret over for alle andre hensyn og som ikke er sjældne undtagelser, men demokratiseres. De ophidses og isoleres og tæmmes af en forestilling om, at der et sted i verden findes en ukendt person, som man "passer følelser" med. Da der skulle udvikles et sprog for det intime, startede man ikke fra bunden, men brugte hvad der var til rådighed, nemlig den middelalderlige troubadour-kærligheden med dens betoning af en opskruet og umulig passion. Det var et fatalt valg, som skabte problemer for familien, fordi den skulle begynde i en rus af varme følelser og derefter tåle en nedkøling, når hverdagen med arbejde og måske børn meldte sig - fremmedelementer for passionen.

Den moderne familie opstår gennem en uddifferentiering, hvor arbejde og intimitet, køn og generationer adskilles, så familien mister gamle funktioner og påtager sig nye. Den løsriver sig fra økonomiske og politiske fællesskaber. Den emotionaliseres og bliver lige så ustabil som de følelser, den baserer sig på.. For parternes interesse for hinanden er ikke længere perifere, men trænger ind i forholdets centrum. De arrangerede ægteskaber ophører i vor del af verden, hvad vi betragter som øget frihed, om end det ikke har gjort ægteskaber særlig stabile. Om det har øget lykken er et åbent spørgsmål. Ligesom man kan undre sig over den enorme mængde af energi, som en amerikansk præsident bruger på at blive valgt, kan man undre sig over de

enorme mængder af tid og energi, og de utallige ydmygelser og skuffelser, som parter må tåle for at finde hinanden, være sammen - og formentlig skilles igen, så de klogere på livet, men også mindre spontane kan gentage deres jagt på den eneste ene.

Jagten er stærkt dereguleret, tilfældigheder råder og alle kneb gælder. Udbudet af partnere er enormt, eftersom kærligheden skal kunne besejre alle forskelle i baggrund, uddannelse og kultur. Derfor individualiseres familien. Hver familie får sin egen historie, og der opstår en art forlegenhed, når der skal tales om "den moderne familie", ligesom når der tales om kønsroller. Der er ingen samlet familie, kun konkrete familier, som løser, eller ikke løser, deres opgaver på måder, som nok kan sammenlignes, men ikke uden videre opdeles i rigtig og forkert og ikke uden videre harmoniseres. Det er intet medium, som forener alle familier, sådan som penge forener alle økonomiske transaktioner. Derfor løser "familien som helhed" ingen samfundsmæssige problemer, og den enkelte familie løser kun samfundsmæssige funktioner i kraft af, at den løser sine egne problemer. Ikke blot *er* vi forskellige, vi *kræver* at være forskellige, så debatten om Familien - i ental - foregår på et niveau, som ingen rigtig kan genkende sig i. Hvad man mener om Familien behøver ikke at hænge sammen med hvordan man selv bor i familie, for i ens egen familie er der en særlig historie og derfor særlige hensyn. På det almene niveau kan det hævdes, at alle børnefamilier er stressede og alle parforhold er skrøbelige. På det konkrete niveau kæmper man sig igennem og finder en måde at leve på, eller opgiver at finde den.

Når alle skal have chance for at indgå i en familie, bliver familiens proces - dens indgang og dens udgang - til en privat, ikke en samfundsmæssig sag, og familien bliver et privat fællesskab, ikke længere blot som en mangel, men med sin egen positive betydning. *Familiens frihed*, hævder Luhmann, er dens afgørende moderne kendetegn, og ud af denne frihed følger dens øvrige moderne kendetegn: overgangen fra storfamilie til kernefamilie og videre til den postmoderne familie uden kerne. Friheden betyder blot, at familien er blevet valgfri og bruger følelser som sit grundlag. Man kan vælge om man vil leve i familie, hvordan man vil gøre det, og om man vil bryde med sin familie. Valgfriheden gælder også familiens måde at kommunikere og løse problemer på, så familier bliver uglereder af hensyn, roller og balancer, som har udviklet sig gennem en idiosynkratisk historie, i stadig opgør om forholdet mellem stabilitet og variation, identitet og udvikling.

Familiens grundproblem er, at den legitimerer sig med en emotionel og erotisk erfaring, som placerer sig uden for hverdagen, samtidig med at familiens er ramme for hverdag. Den er ikke forberedt på hverdag med arbejde og måske børn, så familien over tid må foretage et ømtåleligt skift, der kan opleves som et tab: "Dengang vi var nyforelskede ...". Vi skal se på familiens omgang med sin selvskabte intimitet og derefter se dels på den særlige form for kommunikation, som udvikler sig i en familie, dels på familiens nye forhold til arbejdet, som markerer en overgang fra den moderne til den postmoderne familie.

Den moderne familie og dens funktioner

Det er en normal påstand, at den moderne familie har lidt et funktionstab. Dens direkte økonomiske og politiske relevans er aftaget, og tilbage står dens indirekte eller markedsbårne betydning - at familien er vigtig for økonomiens afsætning og for politikernes genvalg, eftersom de fleste konsumenter og vælgere bor i familier. Men man bliver ikke medlem af samfundet via sin familie, og man kan sagtens leve familieløs. Familien er aflastet økonomisk og politisk, og til gengæld belastet og intensiveret på andre områder. Den moderne families byrde af individualitet og intimitet var ukendt i 1800-tallets familie med dens klarere bestemmelse af autoritet, kønsroller og generationsroller. Dengang var familiens moderens domæne og et hjemsted, hvor man kunne trække sig tilbage og rekreere. I takt med at denne "moderne familie" er blevet nedbrudt, træder både familiens lykke og ulykke stærkere frem. Familien giver et løfte, som den har svært ved at holde, nemlig at være en ramme for både solidaritet og individuel udvikling, hinsides kønsroller og andre stereotyper. Selv om den har sin klæbrighed, rummer den stærke centrifugale kræfter. For selv om kønsrollerne stadig findes, så er de ikke længere givne. De løser ikke konflikter, men er i stedet blevet kilder til konflikter.

Hvad er en familie? Det kan lyde kuldslået at kalde den for et system, skønt den er det. At familien er et system betyder blot, at en iagttager må skelne mellem familien og alt andet, hvad enten sondringen foretages indefra eller udefra. Den er ikke et omfattende system og ikke en stor sammenhæng som f.eks. økonomi eller jura. Familien som institution er splittet op i en sværm af konkrete familier med hver

deres profil. Kernefamilien med far, mor og biobørn er ikke længere enerådende. De formelle hierarkier og kønsroller er som antydnet forsvundet som standard. Familien er blevet hjemløs i det moderne samfund - og præger det alligevel dybtgående. Ikke blot er de fleste vokset op i en familie, der opleves som en naturlig og fortrolig måde at leve på. Selv om der eksperimenteres både med at leve som single og at leve i storfamilier, så er tilværelsen som single i reglen for følelsesmæssige utilfredsstillende, mens storfamilien opleves som for kompliceret, så eksperimenter med andre livsformer igen "forfalder" til kernefamilien som den mest stabile form - hvilket ikke betyder "en stabil form". Familien kan overleve sammenbrud på sammenbrud uden at drømmen om den opgives. Det skyldes ikke, at den er perfekt, men at der ikke er bedre alternativer.

I alle medier præsenteres familien om måden at leve sammen på, så massemediernes beskrivelse og konkrete familiers selvbeskrivelse støtter hinanden. Og i reklamer præsenteres en næsten guddommelig familie, med smukke forældre, glade børn og store lyse rum med mere lys i køkkenet end man næsten kan forestille sig og med grønne marker lige udenfor. Selv om mange nyder at leve alene, så er tilværelsen som single i reglen en passageform, ikke en permanent eller "inkarneret" form. Familien støttes også at ønsket om at få børn, hvad man rationelt kan undre sig over, når man tænker på den stress, som børnefamilier er udsat for. Gudskelov er ønsket om at få børn hverken afhængigt af fornuft eller kærlighed til et ukendt afkom. Men mange, måske især kvinder, føler at uden børn har de ikke levet et helt liv, og for mange kvinder sidst i tyverne kan begæret efter at få børn komme som en overraskelse for dem selv og antage næsten pornografisk karakter. Mens mænd stikker næsen op efter fyldigt og lyserødt kvindekød, kan kvinder stimuleres stærkt af billeder af små nøgne babyer på bløde frottéhåndklæder.

Man må dog ikke overse hvad forholdet til børnene kan give, nemlig en kærlighed der er mere spontan og mere ubetinget end hvad et voksent menneske normalt kan tilbyde.

Den erotiske erfaring

Da en familie i vort samfund starter som passion, kan vi begynde her og tale om den

erotiske erfaring. Kærlighedens semantik fortæller hvordan det sker. Man "rammes" af kærligheden, uanset hvor stor ens indsats er, og man elsker den anden "som hun er". Derfor er alt ved den anden interessant, og derfor kender den forelskede interesse ingen grænser. Jeg overraskede engang min nyforelskede søster på toilettet, med hendes tilbøje knælede foran hende med et fast greb om hendes hånd, mens hun gjorde hvad hun skulle. Så vidste jeg at det var alvor.

At afvise at fortælle alt betragtes som forbehold og altså tegn på manglende forelskelse. Den forelskede har et unormalt stærkt behov for at forstå, hvad der kompenseres af at han kan nøjes med en mindre mængde af information for at forstå. Bagateller kan være tilstrækkelige til at sikre en henrykt forståelse, som i da tegneserieheltene Asterix og Obelix var i Schweiz og boede på et hotel med kukure, og hvor urenes kuk-kuk var alt hvad der behøver for at få et usynligt og forelsket par til at føle sig tæt sammen: "Det sagde kukkuk, elskede". Hvad der sker for nyforelskede er meget passende blevet sammenlignet med en form for sindssyge, en *folie-a-deux*.

I teorien er det højst usandsynligt at to forskellige mennesker *begge samtidigt* kan elske hinanden som de er. Derfor fortæller semantikken, at kærligheden "smelter", så man er parat til at forandre sig og tilpasse sig uden at det opleves som tvang. Den som derimod pukker på sin egenart, eller "først skal finde sig selv", markerer hermed at han ikke er parat til at indgå i et parforhold. Jo mindre interesseret man er, jo mindre er man villig til at opgive sig selv, og jo mere usandsynligt er forholdet.

Den forelskede kommunikation overskrider normale tabuer, f.eks. omkring nøgenhed, der - foruden hvad den ellers er - også er en metafor for villigheden til at afsløre og afdække sig og altså opgive sine forbehold, sine parader og sine roller. Den smeltende oplevelse af at give sig hen uden forbehold giver nogle af vor kulturs stærkeste billeder af lykke, på én gang ekstrem banal og ekstrem esoterisk. Seksualiteten er kærlighedens kropslig basis. Derimod er der ikke samme tabuer omkring "psykisk afsløring", fysisk utroskab opleves som en større trussel for et forhold end psykisk utroskab. Ved at afsondre sig erklærer parret, at de hører sammen via-a-vis verden. Imens venter omverdenen på, at hvedebrødsdagene skal høre op, måske kvalt af deres eget overmål, så parret kan vende tilbage til verden og påtage sig deres sociale forpligtelser. Mens seksualitet tidligere blev legitimeret med børn, er den i mo-

derne samfund et område for intens kommunikation, som fører til familien, når den vil foretage det umuligt kunststykke at gøre sig selv varig.

I et forholds højperiode kan parterne lukke sig om sig selv, lykkeligt immune for andre påvirkninger end dem, som skyldes deres egen uendelige opfindsomhed og deres evne til at lade småt være stort. Herefter kommer normalt det, som I.P. Jacobsen kaldte for "Kjærlighedens Hang til at synke" og Wilhelm Reich mere brysk kaldte for "afstumpning". Den høje intensitet slider sig selv op, andre hensyn presser sig, til arbejde, venner og senere måske til børn, hvorefter vanen klarer resten. Erfaringen melder sig uundgåeligt, lidenskaben skal finde sin plads side om side med mådeholdet og fornuften. Det andet kys er aldrig som det første, fordi det første kys er trådt imellem. Og det er svært at blive ved med at overraske hinanden, især hvis kravet er overraskelse, altså et paradoksalt krav ligesom "vær spontan", hvor man ikke længere overraskes af at overraskes. Hvis man vil undgå rutiner, ender *det* med at blive rutine.

At holde et forhold stadigt nyt er en paradoksal opgave, som derfor, konsekvent nok, er en uendelig opgave. "Giv din mand en ny kvinde, men sørg for, at det bliver dig selv", kunne man læse i en reklame i et tysk ugeblad. Problemet er, at evnen til at overraske sig selv og andre aftager. Så forhold starter i en lidenskabelig tavshed, hvor ord er overflødige, hvorefter der følger en snakkesalig periode om alt mellem himmel og jord, fremfor alt forholdet selv, indtil parterne kender hinanden så godt, at ord er overflødige og tavsheden - men en ny tavshed - igen indfinder sig.

Kynikere hævder, at forelskelsen er det søde lag om ægteskabet og forplantningens bitre piller. I den forelskede periode opbygger man et forråd af erindringer, man kan tære på, når nedkølingen begynder og "der kommer en vinter".

Den højstemte kommunikation er familiens storhed og fald. Og forventningen om erotisk lykke er forvandlet til et krav, så par kan skrive til mediernes ægteskabsrådgivere og fortørnet spørge, hvad de skal gøre, når de ikke har lyst til hinanden, men derimod har lyst til at have lyst. Man kan undre sig over, at det er et problem *ikke* at have lyst. Men erotisk lykke er en del af den pakkedløsning, som hedder "parforholdet", så mennesker føler sig snydt for et rimeligt krav, dersom de ikke oplever erotisk lykke. Venskaber har ikke denne dimension og er derfor ofte mere stabile. Parforhold forgår, venskab består.

Hele personen

I det erotiske forhold står hele personen på spil, selv om ikke alle kompetencer aktiveres. Selv om erotikken har sine roller, så fortæller semantikken ikke desto mindre, at man spiller så stor en rolle, at man ingen rolle spiller. Denne omfattende måde at kommunikere på er også familiens særkende. I modsætning til funktionssystemer som økonomi eller politik forholder en familie sig til *hele personen*, altså også den del af personen, som er aktiv uden for familien. Når forelskelsen går over til et fast forhold og måske videre til et ægteskab, sker der en udvidelse, så også forhold uden for forholdet inddrages og afbalanceres med forholdets intime krav, som derfor uundgåeligt nedkøles. Man kan ikke foregøgle at være totalt opslugt. Men selv når man skal vaske op, købe ind og hente børn, sker det som en del af et samlet og selv-pålagt ansvar.

Forskellen mellem familiens "indenfor" og "udenfor" er relevant for familien. Den kan også være relevant for arbejdspladsen, men behøver ikke at være det. Også hvad man tænker i al ensomhed er interessant for familien. Der er ingen grænser for, hvad en familie kan kommunikere om, og at afslå kommunikation kan betragtes som en krise. Det er ikke legitimt af hemmeligholde, og man kan ikke afvise den anden med, at "det rager ikke dig" - i hvert fald ikke partneren, måske nok børnene. Sartre og Simone de Beauvoir blev i mange år betragtet som et forbillede, fordi de hævdede, at de kommunikerede om alt og var gennemsigtige for hinanden. Hvilket de ikke var, og hvilket det ikke er muligt at være. En kollega af mig sagde engang i telefonen til sine kone, at bare forbi de var gift, skulle hun ikke være privat. Det blev betragtet som en absurditet og blev i opfindsomme variationer holdt fyren til last i mange måneder. Hvad han mente var selvfølgelig, at mens man kan tale om arbejdet i familien, kan man ikke uden videre tale om familien på arbejdet. Der kræves stor diskretion.

Mens man derfor spiller "roller" uden for familien, er familien det sted, hvor man "smider masken". Som antydnet er det en sandhed med stærke modifikationer. Ingen lader munden flyde over med enhver kritisk strøtanke eller ethvert flygtigt begær, eftersom det ville få et forhold til at bryde sammen i en sump af overflødige

konflikter.

I familien er man tæt på hinanden, tættere end på arbejdet og med et bredere spektrum af temaer, som kan tages op. Det er både en befrielse og en forbandelse. Man kan ikke engang tillade sig at glemme, altså befri sig fra fortid, uden at det kan opleves som en krise. I den forstand kan Luhmann hævde, at familien er en model af et samfund, som ikke længere findes - et landsbysamfund eller en lille by, hvor man tæt på hinanden kan følge med i alt. Selv om man ikke kender alle sine familiemedlemmer - der er fjerne kusiner og halvfætre og papsøskende - så kan man dog altid appellere om tjenester i familiens regi og regne med i det mindste at få et svar.

I al kommunikation kan man vælge at knytte af til det saglige, til måden at meddele sig på eller til forståelsen. På arbejdet er kommunikation orienteret mod det saglige, og der er barrierer mod at inddrage det sociale og det subjektive. Anderledes i familien. Her er alle tre måder altid tilgængelige. Ikke blot hvad du siger, men også hvorfor du siger det og hvad jeg - modtageren - forstår og føler ved det sagte er relevant. Familien tilbyder en scene, hvor alle kommunikationens dimensioner er lige relevante, så det er let at springe mellem dem. Tærsklen er lav for skift fra det saglige "hvad" til det sociale "hvorfor" og videre til det subjektive "hvem siger det". Da alt kan tematiseres, kan der i familien opstå et kommunikationstryk, fordi man aldrig er i fred. Alt er kommunikation, også afvisning af at kommunikere, så forsøg på at dyrke lidt ensomhed hurtigt kommer på tale. Og forsøger man at beskytte sin ensomhed, kan det ene ord let kommer til at tage det andet. Sandsynligvis vil situationen minde den anden part om andre tilsvarende - eller forskellige situationer, som igen hurtigt kan udløse en strøm af konstruktiv kritik der næppe lader sig stoppe. Ensomheden er glemt, eller forvandlet til et ord i en samtale. For at undgå at sådanne kaskader kan udløse sig ved den mindste anledning må der udvikles rutiner - *gag rules* - som sikrer at bestemte temaer ikke får lov til at selvudvikle sig eller slet ikke kommer på tale. Familiens kommunikation, bemærker Luhmann, er ekstrem farlig. Kommunikationspresset fører enten til sindssyge eller til rutiner, der begge kan betragtes som problemer.

Man kan kalde familien for et restområde, som er tilovers, når man har været økonomisk, politisk og på anden måde officielt aktiv og bagefter skal have et sted at være. Men det er for negativ en beskrivelse, som slet ikke forklarer, hvorfor famili-

ens aktivt opsøges og hvorfor familien som form kan tiltrække trods af gentagne fiaskoer.

Det særlige ved familiens er altså, at den forholder sig totalt til sine funktioner: intimitet, opdragelse, personligt nærvær, hvor alting kan italesættes og hvor "lidelsen kan udsiges frit" (Horkheimer). Lidelse, men også lykke. Man kan betro sig, beklage sig, man kan sige alt det, som ikke kan siges til fremmede. Familien kompenserer for den ydre rolletvang ved at tilbyde en mere omfattende rolle - stadig en rolle, men en rolle med store forventninger. Ingen andre steder i samfundet kan man finde social resonans for alt hvad er angår én. I familien har man ret til at tale og pligt til at høre. Man står til ansvar, dvs. må svare for sig. Afviser man, er det krisetegn. Men i en familie er alt til forhandling, også de ord som bruges til at forhandle med. Der kan være en hård kamp om den symbolske magt, som består i at sætte sine egne beskrivelser og sine egne begreber igennem - hvad er acceptabelt og uacceptabelt med hensyn til rengøring, opdragelse og sex? Hvad kan man fortælle andre og hvor skal man være diskret? Hvad er dit ansvar og hvad er mit, hvis der opstår utilfredshed?

Familien overlever ikke, fordi den er perfekt. Den er gennemskuet hundredvis af gange, den er blevet anklaget for snigende autoritet, kvælende snæverhed, emotionel kannibalisme, etc. etc. Men hver gang genopstår den på trods af kritik og eksperimenter med alternativer. Og hvorfor? Fordi der ikke er bedre alternativer. Hvad skulle man ellers stille op med børnene? - offentlig opdragelse er intet attraktivt alternativ. Og med intimiteten? - en uophørlig jagt på partnere, eller bordeller m/k er intet behageligt alternativ. Og hvor skal man opholde sig, når man ikke arbejder? - klubben, værtshuset, etc. er ikke duelige alternativer. Familien forener mange uundværlige funktioner, selv i sin påståede funktionsløshed.

Samtidig er der noget afskrækkende ved at se, hvor megen energi en familie bruger på sig selv og hvor meget den derfor gør indhug i den anarkistiske frihed til med kort varsel at gøre som man vil. Man mindes Oscar Wildes bemærkning om, at et ægtepar er et par, der hjælper og støtter hinanden i løsningen af alle de problemer, de aldrig ville have haft, dersom de ikke havde giftet sig. For dem som bemærker hvad der sker med deres gifte venner kan det betyde at de forsinker deres parforhold og ægteskab - men ejendommeligt nok stadig med det som slutilstanden, og med

muligheden for at gå børn som et memento om, at livet ikke varer evigt. Og for dem som skilles kan det igen betyde et moratorium, inden man forsøger sig igen. Mange vælger at leve alene. Mest "inkarneret" sker det for dem, som er så optaget af deres identitet og karriere, altså deres udvikling, at familiens bånd og hensyn opleves som en utålelig barriere. Men bortset fra ældre enlige, som har opgivet at finde en ny partner, er tilværelsen som single i reglen noget midlertidigt. Få er inkarnerede, og der er ikke massive tilløb til en singlekultur. At være single er at være i en venteposition - på en familie. Som single kan man leve lunefuldt og hektisk, eller krumbøje sig om deres karriere. Det gør tilværelsen skrøbelig på en anden måde end familiens skrøbelighed.

Enlige er udsatte. Familien stabiliserer. Og mange virksomheder har læst teksten på væggen og lader ikke familieløse personer avancere til de højeste poster. De har for megen energi bundet i den rastløse og risikable tilværelse uden for familien.

Familiens intimitet

Familiens er ramme for intimitet, hvor jeg ikke blot tænker på den erotiske erfaring, men for en særlig måde at være sammen på, som er blevet en del af det moderne livs krav. Vi henviser ikke blot til karriere, men også til intimitet, når vi skal forklare hvem vi er. Mens middelalderens adelsmænd henviste til blodet, når de skulle forklare deres identitet, så hævder Foucault at moderne mennesker henviser til kønnet, som er vores indre dybde og altså beviset på, at vi er mere end overflade og rolle. Kønnet, ja, men også karriere. Og med karriere signalerer vi, at vi ikke længere fødes til en bestemt identitet. Intimitet er ikke blot et forhold til andre, men også et forhold til sig selv. At skrive sine *erindringer* er at udfolde sig i en genre, som gerne forholder sig til det officielle liv og som i reglen er særdeles diskret hvad angår privatlivet. En anden genre er *bekendelsen*, som forholder sig til det usynlige liv og til sumpen af svævende følelser, usikre motiver, hemmelige gerninger og overskridelser af tabuer. I et brud sker der en afsløring af en foregiven dybde, uanset hvor banal den ellers kan være.

Ligesom der er mennesker, der føler sig snydt, dersom deres liv ikke omfat-

ter kunst, vil mange føle sig snydt af et liv uden intimitet. Måske er det cirkulært, så vor kultur ophidser et socialt begær efter intimitet, som derefter biologiseres og bruges til at legitimere kulturen som "naturlig". Udefra kan det så tage sig lidt vanvittigt ud. Men hvis behovet for intimitet blot var cirkulært, ville det være mere skrøbeligt end det rent faktisk er. Intimitet er meget mere end sex. Ligesom sammenstød mellem forskellige funktionskrav officielt ender som politiske spørgsmål, ender sammenstød mellem forskellige typer af "livskrav" som intime spørgsmål - ting man kun kan diskutere *sub rosa* med sine venner og sin familie. En politiker kan diskutere strategiske hensyn med sine partifæller og her afsløre ting, som forbeholdes vælgere. Men skal han diskutere omkostningerne ved sin politiske karriere, er ægteskabet og venskabet det rette sted.

Samtidig tilbyder familien - måske som en illusion - en oplevelse af intim lykke, som omfatter hele personen: krop og sjæl. *Omsorgen* for hinanden kendetegner den familiære idealtipe -hvor bagsiden af denne omsorg er, at man også kan såre. Når man kender hinanden godt, ved man både hvor man skal hjælpe og hvor man skal stikke kniven ind, så det gør allermest ondt. Og familiemedlemmernes ret til at udsige deres stemning gør det til et åbent spørgsmål, hvem der i den konkrete situation vil forstå eller misforstå, imødekomme eller afvise. Man kan følge stemningsskift i en familie fra øjeblik som en flydende sammenhæng af de små psykiske tropismer - fremstød og tilbagetrækninger, som Natalie Sarraute engang skrev om.

Trods ideen om at elske hinanden "som man er", altså ubetinget, opstår der altid ubalance i en familie. Parterne er ikke enige om hvordan tiden skal fordeles mellem arbejde, hinanden og børn. Den ene part er mere afhængig end den anden og kan dårligere tåle et brud. Den ene part tjener pengene, den anden passer børnene. Og som vi skal se, opfylder der moderne arbejde så mange behov, også følelsesmæssige, at familien kan have svært med at konkurrere med en arbejdsplads, hvor der er spændende opgaver, fuld tryk på, god stemning og masser af mennesker.

Den brede kommunikation er både en befrielse og en belastning, så det ofte kan opleves som en lettelse at tage på arbejdet, hvor man både kan gemme sig og udtrykke sig gennem sin maske. Belastningen viser sig også ved, at der erfaringsmæssigt er ømme punkter, som man går let hen over, så den store fortrolighed ikke behøver at vise sig ved, at man taler om alt, men ved at man undgår at tale om noget

stort og altså holder sig til *small talk*.

Familiens opdragelse.

Familien er også ramme for opdragelse. Ikke for hele opdragelsen, eftersom den hjælpes af pædagoger, fjernsyn og markedets skjulte frister. Opdragelsen er heller ikke familiens grundfunktion. Mens den klassiske opdragelse i familien var dyb, fordi barnet var forsvarsløst henvist til familien og ikke kunne flygte nogen steder hen, kan et barn i dag kombinere mange pædagogiske kilder. Ikke desto mindre er det i familien at opdragelsens centrum og konstans - positivt eller negativt - finder sted. Det er her, i det som Sartre kaldte for barndommens "uigennemsigtighed og mørke", at forholdet til tilværelsens og samfundets krav antager en dyb og personlig form, der sætter sig lange spor op gennem årene, så Sartre ligefrem kan sige, at et udvikler sig i spiraler, eller Tolstoj kan hævde, at al udvikling finder sted mellem 0 og 5 år, hvorefter resten er gentagelse. Familiens opdragelse sker overalt i familien, fordi familiens kendemærke er at være rettet mod hele personen. Alt iagttages og kan kommenteres - hvad man spiser, hvordan man spiser, hvorfor man spiser og tidspunktet man spiser på.. Intet er fredhelligt, hvilket er højst atypisk for moderne samfund, der er indstillet mod specialpræstationer.

Da mellem 70 og 80 procent af nutidens børn opholder sig i institutioner, har opdragelsen skiftet karakter. Pædagoger vækker ikke de samme stærke følelser som forældre og kan derfor lettere komme igennem med deres krav. Pædagoger har heller ikke samme mulighed for at påvirke dybt. Er Benny og Brian røget i totterne på hinanden, er det vigtigste ofte at skille dem ad, så freden på Solstuen er genoprettet. Så børnene skilles ad, Benny placeres ved trylledejen og Brian ved hamsteren, uden at deres sjæle er blevet kulegravet.

Men selv om der er mange om opdragelsen, har forældre en særlig status. I familien er man omgivet af fortrolige mennesker, hvad der gør det lettere at stille forventninger og forfine dem i en forløb af stadige korrektioner, altså i en uophørlig kamp om hvad der går an, som altid omfatter konkrete personer og derfor ikke kan generaliseres. Erfaringer kan ikke uden videre overføres fra den ene familie til den anden, og det er uklart om krav har et pædagogisk eller et moralsk sigte, eller blot er

udtryk for irritation - at ens tålmodighed er opbrugt.

Forældre rammes af mægtige følelser, fordi de er barnets garanter for både tryghed og orden. Svinger forældrene, er det ikke blot som når en pædagog siger op. Det er en verden som styrter sammen og kan efterlade varige ar, altså en tilbøjelighed til at handle på basis af denne erfaring.

Selv når børn skal håndtere en myriade af forældre og søskende af forskellig status, er det normalt de "rigtige" forældre, som må holde for. De har ansvaret for børnene, og derfor også ansvaret for at løbe fra deres ansvar. De kan svinge, fordi de har valgt at få børn. Papforældre og pædagoger kan ikke svinge på samme måde. Og så her kan vi se hvordan en familie kommunikerer på en total måde, ikke som eksperter. Derfor er familiens kommunikation moralsk, fordi moralen er den måde, hvorpå vi udtrykker agtelse eller misagtelse for hele personen.

Selv om forældre er sammen med hinanden på en anden måde end de er sammen med deres børn, betyder det ikke, at der danner sig klikker i familien. En klikke i en familie er tegn på en krise - at nogle har rottet sig sammen mod nogen, så familiens kommunikation er forstyrret. Forældrenes lukkede tale med hinanden er blot udtryk for, at de har ansvar for børnene, mens børnene måske nok har et oplevet, men ikke et juridisk ansvar for deres forældre. Det er forældrene som sikrer familiens konstans. De udgør et subsystem, som har særlige problemer til fælles - økonomi, seksualitet, opdragelse - som børnene er fritaget fra.

Samtidig skal familien være rammen om overgangen fra afhængigt barn til selvstændig voksen, endda i en sammenhæng, hvor kravet til unge er at gøre oprør og afvige. Mens forældrenes forhold til hinanden kan være harmonisk eller disharmonisk, er forholdet mellem generationerne uundgåeligt eksplosivt, af helt upersonlige grunde, fordi overgangsfeltet mellem barn og voksen både rummer en total afhængighed og rejser ønsker om en total uafhængighed. Man er højst relevant for hinanden og skal samtidig vokse væk fra hinanden uden at miste hinanden. Man skal markere sig på en baggrund, hvor det er krise at markere sig. Man skal forandre sig og samtidig elske hinanden som man er - men hvad er man, når man forandrer sig, og når man bruger hinanden som trædesten for at markere forandring?

Fordi parterne i en familie kender hinanden og samtidig kan se det, som hver enkelt ikke selv kan se, nemlig sig selv set udefra, får de adgang til sig selv via hin-

anden. De bliver til i hinandens øjne og leverer totalbeskrivelser af hinanden, hvor ikke kun den faglige kompetence, men den personlige integritet er på spil. Og er hensigten at markere sig, fordi man er såret, eller træt, eller er på vej i sin egen retning, får sådanne beskrivelser let et aggressivt præg. Ingen teknik kan forhindre, at familiemedlemmer både er henvist til hinanden og samtidig støder hinanden fra sig i familiens lukkede rum, sådan som nordiske dramatikere fra Ibsen og Strindberg og frem til Ingemar Bergman og Lars Noren har fulgt så nærgående. Og når enhver indsigt og enhver teknik preller af, skyldes det at parternes refleksion inddrager alting, også den teknik som måde bringes i anvendelse. I familiens opgør er man på spidsen af sig selv og måske ude af sig selv. Alting, også forsøg på at være pædagogisk, iagttages og gennemskues og kritiseres, så parterne berøver hinanden alle holdepunkter for legitim adfærd. Netop derfor er der tale om en højst personlig læreproces.

Familiens kommunikation

Vi skal se lidt nærmere på hvad der kendetegner familiens kommunikation. Vi har sagt at i familien kan alting italesættes, fordi hvad der er saglig relevant, socialt relevant og personligt relevant betragtes som én og samme sag. Men det er selvfølgelig en illusion, om end det er familiens bærende og altså nødvendige illusion. At kommunikationen altid er personlig kan ejendommeligt nok gøre det svært at tale sammen, fordi ikke blot temaet, men også temaets *måde* er i interessant. Hvorfor siger hun det? Hvad mener han med det? Derfor kan det være en befrielse at der dukker en tredje part op, både fordi: tre tillader flere konstellationer og derfor flere spil end to og fordi man over for en tredje part kan slå en saglig streng an og regne med at den fastholdes.

Familiens kommunikation foregår i komplicerede sløjfer, som hele tiden må finde deres eget og midlertidige leje. Men hvor det altid er usikkert hvad der egentlig tales om. Hvad tænker du, når du mærker, at jeg forsøger at finde ud af hvad du tænker? Hører du efter hvad jeg siger, eller hører du blot min stemme, eller dens tonefald?

I den intime kommunikation kommer bevidsthed og kommunikation så tæt på hinanden som aldrig før. Og aldrig er deres utilgængelig for hinanden - bevidsthe-

dens usynlighed for en anden bevidsthed - så produktiv. Tærsklen for hvad der kan siges er lav, når man føler sig totalt bekræftet -men også når man føler sig totalt såret. Kombinationen af tæt forståelse og pirrende uigennemsigthed er risikabel og derfor en kilde til stor lykke og intens elendighed.

Kommunikationen i en familie er let at irritere, fordi det er umuligt at forsvare sig mod et krav om kommunikation, sådan som man kan på arbejdet. Mens kommunikationen på arbejdet er hæmmet af saglige krav, så er kommunikationen i familien, om ikke hæmningsløs, så dog "afhæmmet", som Luhmann udtrykker det. Det er ikke blot på grund af kaotiske krav, stramme tidsplaner og ustyrlige unger at mange forældre føler at det er en lettelse af komme på arbejde. Når et medlem af en familie er ude af sig selv, er familien forsvarsløs og må påtage sig opgaver, som ikke kan løses. Men den saglige uløselighed er produktiv. Kun de problemer, som ikke kan løses, siger Heinz von Foerster, kan vi løse. Hvilket betyder, at fraværet af saglige løsninger betyder, at der åbnes for personlige løsninger, altså for identitet. "Afhæmningen" gælder dog kun i princippet. Der er mange ting, som man, klog af skade, *ikke* taler om i en familie, så vi får en treklang af overskud af muligheder for at kommunikere, altså afhæmning, og efterfølgende både hæmning og rutiner, når dette overskud skal indfries, dvs. der skal indføres begrænsninger. I familien kan ydre krænkelse komme åbent til orde. Hvad der derimod er sværere at tale om er den lidelse, som familien selv skaber, også fordi det altid er usikkert hvad der er lidelse og hvem der har ansvaret for den.

Mens tidligere tiders kønsroller fordelte temaer til hvert køn, så det ydre og saglige var mandens domæne, det hjemlige og følelsesmæssige var kvindens, så er disse skarpe skel på retur. Der er ingen krav om, at man skal blive på en særlig bane, eller at man ikke må blande sig i alt, sådan som det tidligere var forbudt kvinder at forske i mandens hemmeligheder. Hvad han gjorde uden for hjemmet var ikke hendes sag. Man opfordres ligefrem til at tage nye temaer op og afkræve den anden svar, så begge parter eksponerer sig løbende, samtidig med at de skal afklare hvor meget de vil eksponere sig selv (deres egne krav og udviklinger), med risiko for at forholdet belastes, og hvor meget de vil være solidariske med forholdet og med det selv, de indtil nu har vist.

Fordi man kender hinanden så godt i en familie, er det let at vælge den lette

udvej og altså vælge de lette emner. Og fordi familien er et sted, hvor man befrier sig for ydre krav, kan man i familien let være svag over for sin egen ynke og spilde hinandens tid med jammer og irritation. Mange par undrer sig over, at mens de på de officielle scener, hvor de er ligeglade med de mennesker, de omgås, giver det bedste af sig selv, så giver de ofte deres partner, som de dog hævder at elske over alt på jorden, alt det værste af sig selv, hele skraldespanden og frustrationer og træthed. Her sættes kærligheden på en hårs prøve, når den skal forstå alt, tåle alt og tilgive alt.

I al kommunikation opstår der attraktorer, som er temaer og måder at tale på, som gentager sig og bliver rutiner. I familier kan kommunikationen let størkne i patologier, fordi den er moralsk anlagt og derfor rummer et *blame game*. Hvis to personer kan støtte hinanden over for en tredje, kan de opnå en psykisk lettelse, så et medlem af tilfældige grunde kan starte en karriere som syndebugke. I middelalderen, hævder Nietzsche, var det en fest at tilføje lidelse. Også i vore dage kan man pludselig opdagge familier, hvor et enkelt medlem i årevis er blevet psykisk eller fysisk terroriseret på en måde, som trodser alle klicheer om familiens som hjem og omsorg. Det går ikke altid som Villy Sørensen hævder: at vi har en medfødt svaghed for de svage. Det modsatte er også tilfældet: at svaghed forstærker aggression.

Kommunikationen i en familie kan ikke befri sig med natur. Der er intet naturligt ved en familie, ikke engang kroppen. For selv om familiens plejer, ernærer og tilfredsstiller deres kroppe, så handler det mindre om biologiske behov end om symbolske begær. Dens grundlæggende skema er ikke afvigelse eller konformitet, fordi den forskel ikke kan rumme den rige historiske forståelse, som parterne har af hinanden. Parterne er for tæt på hinanden til at se hinandens fejl som andet end personlige markører. De kan ikke se sig selv som afvigende og er dårlig til at håndtere psykiske sygdomme. Familiens identitet indbygges i de rutiner, som den selv udvikler og som tegner dens profil - og som kan være svær at ændre, selv med god vilje. Selv når familien bruger ord som syg og sund, er problemet, at andre altid kan anfægte de kriterier, som bruges til diagnosen, så enhver læge forvandles til patient og parterne kæmper om at gøre hinanden til patienter. De kan opbygge stereotyper om hinanden og nægte at forandre dem. De kan fikserer hinanden i roller, som bliver selvopfyldende profetier. Forventer man irritation, får man irritation. Forventer man kulde, får man kulde.

Så problemet er, at familiens kommunikation inviterer til alle mulige former for *double bind*. Man skal være diskret, og samtidig sige alt. Man skal lade alting være usagt, og alligevel regne med at den anden forstår og kommer i møde. Man skal være stærkt engageret både på sit arbejde og i sin familie. Man skal være selvstændig og tage endeløst hensyn. Man skal forestås selv når man intet markerer, fordi en markering ophæver forståelsens spontanitet og forvandler den til teknik. Forståelsens gave fjernes, når signaler lægges for tydeligt frem. Familien synes at have tilrettelagt sin kommunikation på en paradoksals måde, som lader enighed leve side om side med uenighed og som er præget af *designed inconsistency*, som dog ikke kan sige sit eget navn åbenlyst og som derfor ikke kan kommunikeres.

Familie og arbejde

Den klassiske opdeling i kønsroller havde sin skønhed og sin enkle effektivitet. Far var på arbejde, mor var hjemme, og familien var derfor mobil og kunne indsættes der hvor far arbejdede. Far havde travlt, mor var kulturel og havde migræne, eller mor var bekymret for sygdom og ernæring og plagede alle med sin omsorg, eller ... man kan selv fortsætte. Når begge parter arbejder og skal være mobile og kreative, ender det med at belaste familien. Dens tidsplaner bliver strammere, frustrationen øges, og de indviklede skemaer skaber irritation og kan i øvrigt let bryde sammen. Alle parter skal udvikle sig udenfor hjemmet, hvad der øger chancen for, at deres udvikling går i mange retninger.

En familie og en arbejdsplads er meget forskellige sociale systemer. Begge adskiller sig fra samfundet som helhed. Selv om man kan beskrive samfundet som en familie eller som en virksomhed, så er det kun metaforer. Enhver familie og enhver virksomhed er konkret, med navn, medlemmer og adresse. Der er altid mange af samme slags. De minder om hinanden på nogle punkter. Begge skelner skarpt mellem medlemmer og ikke medlemmer og har omhyggelige ritualer omkring indtræden og udtræden. Begge skelner omhyggeligt mellem tilregnelighed og utilregnelighed i et forsøg på at fordele ansvar. Og begge er isolerede og flyder ikke sammen til én stor familie eller én stor arbejdsplads, hvad der er med til at forhindre, at kriser ét sted forplanter sig ukontrollabelt i hele samfundet.

De adskiller sig fra hinanden på andre punkter. En familie er ikke medlem af andre systemer, hvad en organisation normalt er - økonomiske, politiske, videnskabelige, etc. En familie kan ikke løse sine opgaver som en arbejdsplads med faste regler ("hvis-så") eller faste mål. Og på en arbejdsplads ansættes man til at spille en rolle, som man må spille hvad enten det passer én eller ej, mens man i familien skal være sig selv. Arbejdspladsens kommunikation er smal, familiens bred. Derfor har enhver ansat en dobbeltgænger, mens familiemedlemmer ikke kan erstattes af en anden af samme slags.

En vigtig forskel mellem arbejdsplads og familie er, at mens arbejdslivet også er relevant for familien, så gælder det *ikke omvendt*. Selv om arbejdspladser godt kan inddrage personlige forhold, så sker det altid af selviske grunde, mens derimod familien ud fra sin egen dynamik inddrager arbejdslivet. Arbejdspladsen er indifferent over for familieform og religiøst tilhør. Familie og arbejde som to centre, to stabiliteter eller ustabiliteter, arbejdet som den tungeste post mht. identitet. At der er to centre kan opleves som en konflikt, men er også en aflastning. Går det galt det ene sted, kan man kompensere på det andet. I moderniteten, som også kan kaldes for industrisamfundet, er der et skarpt skel mellem arbejde og familie og i de kompetencer, som skulle udfoldes hvert sted - det kommer frem med arketypisk klarhed i Chaplins **Moderne tider**, hvor arbejdet er sur pligt, mens familien er stedet for intimitet, varme, fantasi og loyalitet.

Det har ændret sig i takt med at arbejdspladsen både er sensibel over for flere kompetencer hos deres ansatte og samtidig forsøger at spænde dem for sin egen vogn. Arbejdet æder sig ind på familien og beslaglægger de samme psykiske ressourcer. Når arbejdet bliver ubestemt (kreativt, fleksibelt, lærende) og når den ansatte "ejer" sit problem, kan arbejdet ikke længere lægges på hylden på klokkeslet. Ikke blot angst, men også arbejde æder sjæle op, også fordi der er mere mig og mere karriere i arbejdet end i familien. Familien koloniseres til at være en post på en tidsplan. For den som er i færd med at gøre karriere kan familien være både nødvendig og belastende - et sted som man hylder i teorien, er stærkt afhængig af og skyer i praksis. På nogle arbejdspladser er der endda navn på de teknikker, som man bruger for at kunne arbejde over og altså svigte familien, f.eks. "kl 7 teknikken", hvor man først ringer kl. 7 for at fortælle at man er forsinket, fordi det så alligevel er for sent at blive

afkrævet en hurtig hjemkomst for at lægge børnene i seng som lovet.

Selv om parterne i teorien er fælles om familien, er mænd i reglen mere familiefremmede end kvinder. De tærer permanent på kapitalen og håber på, at familien finder sig i deres fravær, deres brudte aftaler, deres endeløse prioritering af arbejds tid fremfor familiens tid, og deres brug af familien som et sted, hvor deres træthed og irritation kan få lov til at komme åbenlyst frem. Arbejdet er mere spændende og har mere format, så deres villighed til at deltage i familiens kommunikation aftager. Så kan man altid bruge de penge, som arbejdet kaster af sig, til at købe sig til noget, der minder om det tabte fællesskab.

Det skaber meget forskellige konstellationer alt efter om begge eller kun den ene part har det sådan. Mange mænd ved ikke hvad de skal stille op med familien, medmindre der er konkrete opgaver at varetage. Samtidig med at familiens semantik er vokset, er også forventningen om fælles kommunikation vokset - og hermed skuffelsen, når det ikke sker.

Den postmoderne familie

I den postmoderne familie er kravene til familien øget, fordi hierarkier og kønsroller er nedbrudte, så forventningen er at parterne skal være sammen om alting. Det øger presset på familien. Og det skaber problemer, når den ene part - eller begge parter - er mere orienteret mod arbejde og venner.

Når begge forældre, eller den enlige forælder, arbejder ude, er kernefamilien uden kerne. Betragter man kernefamilien som den moderne familieform, må vi se i øjnene, at vi er overgået til en ny type af familie, hvor den eller de voksne er udearbejdende og hvor børnene derfor også er ude, så hjemmet står tomt fra morgen til aften. I modsætning til det klassiske lønarbejde er karrierearbejdet endeløst. Og da det samtidig beslaglægger emotionelle ressourcer, som før var forbeholdt hjemmet - opfindsomhed, loyalitet, kreativitet, etc. - så er det sværere at få hverdagens løse ender til at mødes. Tidspresset kan ende med at få familiens emotionelle grundlag til at tørre ud - samtidig med at familien stadig er afgørende for de fleste menneskers idé om hvad et godt liv er. I denne situation kan man, af forlegenhed, forfalde til rationel planlægning, hvad der i reglen kun forstærker problemet. Der er familier, hvor tidsplanen er

så stram, at parterne "skylder" hinanden halve og hele timer. Og Vance Pachard skrev for mange år siden i **Fagre nye menneske**, hvordan amerikanske familier inviterede psykologer inden for, som tegnede parrets profil og angav hvilke tekniske metoder de skulle anvende for at løse deres problemer, så resultatet var en pragtfuld karikatur af en familie, hvor parterne belønnede hinanden med jetoner for at tale sammen, kysse hinanden og gå i seng sammen.

Problemet er psykisk eller fysisk fravær. I karrierearbejdet er det altid muligt at arbejde ekstra, og det er ofte umuligt at lægge arbejdet fra sig. Selv om parterne ved, at arbejdet går ud over familien, er der ikke meget de kan gøre ved det. Der betyder, at man er fraværende, selv når man er nærværende, fordi tankerne er andre steder henne. Eller at man er træt, når man er hjemme, så hjemmet langsomt forfalder, både åndeligt og fysisk. Det kan man måske betale sig fra. Men hvad man ikke kan betale sig fra er de ofte absurde rytmer, hvor forældrene skifter mellem at være meget fraværende og være meget nærværende. Med arbejde, transport, indkøb og måske rejser har mange familier udviklet en skrøbelig tidsplan, der når som helst kan bryde sammen, f.eks. ved børns sygdom.

Mens den moderne familie sikrede sin stabilitet med hierarki og kønsroller, har den postmoderne familie ikke problematisk adgang til disse redskaber. Bruges de, skaber de ikke harmoni, men konflikt. Hverken den bløde mand eller machomanden har det let - officielt eksisterer de knap nok. Det samme gælder de værdier, der tidligere var klumpet sammen i de pakkedløsninger, som blev kaldt for religion eller ideologi. Bruges de alligevel, har de mistet forne tiders robusthed og er forvandlet til valgfrie og altså kritisable midler. Da familien hermed bliver rammen om stor variation hos individer, der insisterer på deres egenart og deres udvikling, bliver familien ramme for en løbende forhandling med usikre positioner. Når den moderne identitet er indstillet på karriere, er ustabilitet en normal erfaring, så familien må finde metoder til at bevare deres stabilitet på trods af at alle parter forandrer sig - og måske forandrer netop de egenskaber, der for forældrene var grunden til at de valgte hinanden. Hvad der er god og dårlig smag, acceptabelt og uacceptabelt, og hvordan de forskellige tidsplaner skal organiseres står til løbende diskussion, så man kan tale om en *forhandlingsfamilie*, hvor forventninger uophørligt opstår og forgår, roller skifter, ansvar forhandles og brud diskuteres. Da alle opgaver - arbejde, opdragelse, seksuali-

tet, hjemmets pleje, etc. - i princippet er uendelige, er der ingen løsning, kun sammenstød mellem krav. Alligevel, eller netop derfor, er tryghed stadig den følelse, som de fleste mennesker søger i familien, måske som erstatning for de forsvundne religioner og ideologier, som på mange måder var mere sikre redskaber til at binde mennesker sammen, fordi de var mindre intime. I hvert fald er det normalt, at familien, i form af parforholdet, bryder sammen, så resultatet er kædedansen fra det ene forhold til det næste - med mindre parterne enten gør sig immune for svigt, altså tolerante, eller insisterer på at deres forhold skal bære igennem uanset hvad. Men i begge tilfælde rejser det spørgsmål: hvorfor overhovedet indgå et sådant forhold? Og svaret er måske det paradoksale, at det trods alt er tryggere at være utryg sammen.

Og da familien også reagerer på sin egen tilstand, er den uforudsigelig, også for sig selv. Dens måde at beskrive sig selv på, dens fortællinger om sig selv, herunder også dens illusioner om sig selv, er produktive for dens videre forløb. Familien skal lære at leve videre med, at dens beskrivelse af sig selv er dens eget og foranderlige produkt, så den ikke kan aflaste sig med normalitet, men tværtimod må påtage sig identitet.

Hvad der fort Kant og Hegel var en skandale, nemlig *familien som kontrakt*, er nu en realitet. Parter, som både vil have tryghed og eventyr, både stabilitet og udvikling, reflekterer over familien og tager den ikke for givet som noget helligt. Hinsides familien er der muligheden for at være alene, og det er der så mange andre som også er. At parterne er overladt til hver deres arbejde kræver stor tillid mellem parterne, fordi deres adgang til at kontrollere hinanden er ringe. Samtidig svæver tilliden i luften og har intet andet at bygge på end parternes villighed til at indfri den. I denne åbne sammenhæng bliver magtpositioner mellem parterne ofte stærkt synlige - hvem der arbejder sig ind i familien for at beskytte den, og hvem der arbejder sig ud af den.

Man kan sige, at den postmoderne families skrøbelighed gør børn til de sikre tabere. Man kan også sige: velkommen til en virkelighed, hvor du skal gøre karriere og derfor må besinde dig på, at du skal være bevægelig og fleksibel og derfor skal kunne bryde med ethvert indhold, hvad enten det er dig selv, dine kolleger eller din arbejdsplads. Familien kan ikke immuniseres mod den erfaring.

Familiens fiktive rum, den politiske fantasi og reklamedrømmen om familien - en drøm, som træder hårdt op mod familiens daglige realiteter, hvor intimitet,

børn, venskab, fritidsaktiviteter og karriere alle skal passes. Den drøm bryder regelmæssigt sammen, når hver skal passe sit og når samtidig ansvaret for de fælles opgaver skal fordeles, hvilket ofte er en kamp med forskellige tolerancetærskler. Hvad målene er skifter og er til forhandling i stadig nye sammenhænge, hvor *stemningen* kan skifte fra øjeblik til øjeblik. I familien har man som antydnet *ret* til stemning.

Da magtbalancen i en familie ofte er subtil - hvem er mest afhængig - og da parter har forskellige tærskler for konflikt og for værdier, er der ofte en part som lider og en anden part, som forsøger at overse, at han eller hun forårsager lidelse, eller regner sin egen lykke for mere værd end den andens ulykke - som i øvrigt kan bortforklares som forkælelse eller umodenhed eller deslige. Ofte sker der polariseringer mellem overansvarlige og underansvarlige, hvor balancen regelmæssigt bryder sammen i oprør, så vi får en ægteskabelig eller familiær cyklus med stadig gentagne kriser, stadig gentagne forsoninger, hvad der kan bryde endeligt sammen eller vare ved i årevis.

Det er som sagt ikke vanskeligt at gennemskue familien. Men selv om den familien er erklæret død og borte mange gange, så overlever den, fordi den er det sted, hvor vi er, når vi ikke er nogen steder. Og samtidig et sted som vi drømmer om at være. Familien er en myte, som vi bekender os til og som vi derfor ikke kan tåle at kuldkaste, uanset hvor mange afsavn den kræver og uanset hvor stort et savn der opstår i kølvandet på dens bristede drømme.